

ETATIZAM¹ NA PRIMJERU OBEZBIJEĐENOG SNABDIJEVANJA STANOVNIŠTVA U USLOVIMA POSLIJERATNE OBNOVE I PRVOG PETOGODIŠNJEG PLANA

Apstrakt: *Autor se u radu bavi pitanjem utjecaja državne administracije na određene segmente bosanskohercegovačkog društva u uslovima poslijeratne obnove i Prvog petogodišnjeg plana. U radu su ponuđene historijske činjenice koje govore o okolnostima uvođenja racioniranog i garantovanog snabdijevanja stanovništva što se često podvodi pod pojam obezbijedenog snabdijevanja, načinu realizacije istog, određenim nedostacima, propustima i načinu kontrole cjelokupnog društva putem navedenog snabdijevanja. Rad je pisan na osnovu, do sada, neobjavljene arhivske građe pohranjene u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Bosne i Hercegovine, te regionalnim arhivima, zatim objavljenih izvora, statističkih godišnjaka, onovremene štampe i relevantne literature.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, stanovništvo, obnova, obezbijedeno snabdijevanje, racionirano snabdijevanje, garantovano snabdijevanje.*

ETATISM ON THE EXAMPLE OF SECURED SUPPLY OF POPULATION IN CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION AND THE FIRST FIVE-YEAR PLAN

Abstract: *The author deals with the issue of the influence of the state administration on certain segments of the Bosnian society in the conditions of post-war reconstruction and the first five-year plan. The paper presents historical facts that speak about the circumstances of introduction of rationed and guaranteed supply of the population, which is often underlined by the concept of secured supply, the manner of realization of it, certain shortcomings, omissions*

1 Etatizam (franc. *étatisme*, od *état*: država) neki definišu kao državotvorstvo, politički i privredni sistem u kojem odlučujuću riječ u svim ekonomskim i društvenim odnosima ima država, odnosno njen birokratski aparat koji se osamostaljuje u rukovođenju društvenim, a naročito ekonomskim poslovima. Opširnije vidi: Hans Hermann Hoppe, *Država ili društvo privatnog prava*, (<http://www.hanshoppe.com/translations/staat-oder-privatrechtsgesellschaft-german/>; <https://kapitalac.wordpress.com/tag/etatizam/>. Pristupio: 25. 2. 2018. u 11:00).

and way of controlling the entire society through the mentioned supply. The work is written on the basis of, until now, unpublished archival material stored in the Archives of Yugoslavia, the archives of Bosnia and Herzegovina, regional archives, then published sources, statistical annals, the contemporary press and relevant literature.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, population, reconstruction, secured supply, rationed supply, guaranteed supply.*

Na preobražaj bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko poslije Drugog svjetskog rata značajno je utjecao sistem snabdijevanja seoskog i gradskog stanovništva, te zaposlenih u industrijskim i drugim privrednim djelatnostima, poljoprivrednim, rudarskim i industrijskim proizvodima. U pogledu snabdijevanja stanovništva potrebno je razlikovati sistem racioniranog, koji je primjenjivan do početka 1948. godine, i garantovanog snabdijevanja, koje se počelo primjenjivati od 1. marta 1948. godine, s tim što se i jedan i drugi sistem obuhvaćaju pojmom obezbijedeno snabdijevanje.

Razlozi za uvođenje racioniranog snabdijevanja stanovništva bili su višestruki, a tome je posebno doprinijela teška situaciju u vezi prehrane stanovništva. Težina situacije najbolje se može sagledati iz izvještaja Predsjedništva ZAVNOBiH-a, koji je 6. septembra 1944. godine upućen NKOJ-u. U Izvještaju se, između ostaloga, navodi da od ukupno 1.900.000 stanovnika Bosne i Hercegovine njih 600.000 treba svestranu pomoć, a 1.700.000 pomoć u odjeći i obući. Dalje je istaknuto da su žetveni prinosi u 1944. u odnosu na predratne godine smanjeni kod žitarica za 35%, krompira 25%, pasulja 20%, itd. Kod stoke stanje je bilo još teže: broj konja je smanjen za 63%, ovaca za 75%, koza za 74%, itd.² To je imalo za posljedicu značajan broj gladnog stanovništva kojemu je pomoć bila neophodna.³ Uslijed ograničenih količina robe zatečene poslije oslobođenja,⁴ kao i nedovoljne proizvodnje robe široke potrošnje, ali i čestih pojava gladi, maja 1945. godine usvojena je *Uredba o planskoj raspodjeli*

2 Hamdija Čemerlić, (izbor dokumenata), Veselin Mitrašević (obrada dokumenata), *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968, 369 (dalje: H. Čemerlić, *Dokumenti 1*); Veselin Đuretić, *Narodna vlast u BiH 1941-1945, (Razvoj i djelatnost NOO)*, prvo izdanje, Beograd – Sarajevo 1981, 271. (dalje: V. Đuretić, *Narodna vlast*).

3 Ilustracije radi Okružni NOO za Podgrmeč navodi da je 15. februara 1945. godine broj domaćinstava koja gladuju iznosio 80.267, broj gladnih izbjeglica 6.805, broj radnika 165, a broj onih koji neće imati hranu do kraja 1945. godine 28.189 osoba. V. Đuretić, *Narodna vlast*, 272.

4 Ovdje je potrebno naglasiti da su i tokom Drugoga svjetskog rata pojedine privredne grane za svoje radnike obezbjeđivale redovno snabdijevanje hranom, te da je bilo određenih poteškoća da bi se planirane količine isporučile. Količina mjesečnih obroka hrane koju su radnici i službenici rudarskih preduzeća Bosne i Hercegovine imali tokom Drugog svjetskog rata iznosila je:

*i potrošnji robe.*⁵ Uredbom je uvedeno racionirano snabdijevanje stanovništva pod koje su potpadali gotovo svi poljoprivredni, rudarski i industrijski proizvodi.⁶ Raspodjela proizvoda obavljena je putem posebnih knjižica za snabdijevanje, čija je jednoobraznost za prostor cijele tadašnje Jugoslavije uvedena sredinom septembra 1945. godine.⁷

Sistem racioniranog snabdijevanja, koji je obuhvatio gotovo sve potrošače gradova i sela, zatim proizvođački dio stanovništva, uveden je u uvjetima kada nije bilo dovoljno robe za slobodno trgovanje. To je imalo za posljedicu znatno veće cijene osnovnih životnih namirnica u odnosu na prijeratne, te neujednačenost cijena u pojedinim bosanskohercegovačkim gradovima.⁸ Bez obzira na naznačene,

Kategorija radnika i članova porodice	Vrsta namirnica u kilogramima			
	Krušarice	Ulje	Šećer	Sol
Najteži fizički radnici	15	0,50	0,50	0,40
Teški fizički radnici	12	0,25	0,40	0,40
Ostali fizički radnici	10	0,20	0,30	0,40
Uredsko osoblje	9	0,20	0,25	0,40
Članovi porodice ispod 5 dunuma zemlje	5	0,20	0,20	0,40
Članovi porodice iznad 5 dunuma zemlje	4	0,10	0,10	0,40
Djeca do dvije godine starosti	2,5	0,10	0,10	0,40

Međutim, uslijed nedostatka životnih namirnica došlo je 1. februara 1945. godine do smanjenja krušarice, i to: najtežim fizičkim radnicima na 12 kg, teškim fizičkim radnicima na 10 kg, ostalim fizičkim radnicima na 9 kg, itd. Ni ove količine nisu bile dovoljne za redovno izdavanje, a prema podacima kojima je raspolagala Generalna direkcija rudarskih preduzeća u aprilu 1945. godine nije bilo skoro nikakvih zaliha hrane. Radi osiguranja proizvodnje uglja i željeznih proizvoda bilo je neophodno osigurati i hitno dostaviti rudarskim preduzećima hranu (186.050 kg krušarica, 6.740 kg ulja, 7.706 kg šećera, 9.221 kg soli) i to prema slijedećem brojnom stanju potrošača: 7.911 radnika i službenika rudnika: Breza, Vareš, Zenica rudnik i željezara, Semizovac, Sarajevo i Kakanj, i 27.588 članova obitelji. Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH), fond: Ministarstvo industrije i rudarstva (dalje: MiR), godina 1945, kutija 12, analize raznih preduzeća. Jugoslavenski čelik a.d. Sarajevo. Generalna direkcija. *Izveštaj o stanju razdiobe životnih namirnica kod rudarskih preduzeća*, Sarajevo, 12. aprila 1945.

5 *Uredba o planskoj raspodjeli i potrošnji robe*, „Službeni list FNRJ“, br. 32, Beograd, 15. maja 1945.

6 *Rješenje o određivanju predmeta koji spadaju pod plansku raspodjelu i potrošnju*, „Službeni list FNRJ“, br. 40, Beograd, 12. juna 1945.

7 *Rješenje o uvođenju jednoobraznih legitimacija za snabdijevanje i potrošačkih knjižica za cijelu državnu teritoriju*, „Službeni list FNRJ“, br. 53, Beograd, 31. jula 1945, 490.

8 Cijene nekih artikala na pijaci u Sarajevu 1939. i 1945. godine u dinarima kretale su se ovako:

Vrsta artikla	Decembar 1939.		Septembar 1945.		Povećanje u %
Mlijeko	2,75	litra	18	litra	654,55
Jaja	1,30	komad	5	komad	384,62

ali i druge razloge, ovakav sistem snabdijevanja stanovništva i planska raspodjela, posebno artikli široke potrošnje, imala je za cilj da se stave pod kontrolu organa državnih vlasti. Osim toga, snabdijevanje stanovništva na ovakav način je dugo zadržan i time postao prepreka normalnom trgovanju između grada i sela. U sistemu racioniranog snabdijevanja stanovništva posebno mjesto imali su radnici. O tome Ministarstvo industrije u jednom objašnjenju o snabdijevanju radnika, od 4. januara 1946. godine, navodi slijedeće:

Kod raspodjele predmeta pod režimom planske raspodjele i potrošnje dolazi u prvom redu stanovništvo opustošenih krajeva, a zatim dati prednost proizvođačkom delu stanovništva nad neproizvođačkim, a unutar proizvođačkog stanovništva u prvi red prvenstva dolaze radnici na teškim radovima. Kod kategorizacije radnika na teškim i lakim poslovima nije bilo rukovodeće načelo samo fizičko izdavanje radne snage, već ekonomska važnost pojedine industrijske grane ili pojedinog zanimanja.⁹ Prema tome, raspodjela se vršila po principu ko daje više zajednici, tome i zajednica više daje.

S obzirom da je nestašica hrane bila svakodnevna pojava, a potražnja za istom se povećavala, dešavale su se brojne krađe hrane iz magazina. Na to ukazuje i jedan dopis Ministarstva trgovine i snabdijevanja Vlade Bosne i Hercegovine upućen svim okružnim narodnim odborima. U dopisu se od okružnih i sreskih narodnih odbora traži da:

(...) posvete mnogo više pažnje u pomaganju otkupno-prodajnih stanica a naročito u iznalaženju podesnih magazina, u

Krompir	1,75	kilogram	12	kilogram	685,71
Pasulj	5,50	kilogram	18	kilogram	327,27
Brašno	3,5	kilogram	7,5	kilogram	110
Sol	1,5	kilogram	4	kilogram	266,67
Sijalice 25 W	16	komad	30	komad	187,5
Drvo za ogrjev	120	metar ³	560	metar ³	466,67

Navedene cijene su rezultat nedostatka određenih artikala i bile su znatno veće u zimskom periodu. ABiH, fond: MiR, godina 1947, kutija 35, opšti spisi – zapisnici. *Problem cijena u Bosni i Hercegovini*.

Prosječno kretanje zarade po jednom satu u Rudniku Zenica i Željezari 1940. godine iznosilo je 7, a 1945. godine 12 dinara što je značilo povećanje za 58,33%. Veselin Mitrašević (pripremio), *Prvi (osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1–5. novembar 1948)*, Stenografske bilješke, Sarajevo 1988, 275. Izvještaj Džirilo Džebraila. (dalje: V. Mitrašević, *Prvi kongres KP BiH*).

⁹ Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 109. (dalje: H. Kamberović, *Prema modernom društvu*). Preuzeto iz: Friederik Gerl, Snabdevanje našeg radništva, *Industrijski bilten*, br. 1/47, 13.

*osiguranju magazina od provalnih krađa, kao i u otkupu viškova u žitorodnim krajevima, i ondje gdje tih viškova faktično ima. Osiguranje magazina koji se nalaze na periferijama mesta ili na osami treba noću bezuvjetno osigurati naoružanom stražom (milicijom). Ne smije se dozvoliti, da se i dalje dešavaju provalne krađe, koje se mogu otkloniti s malo dobre volje i pravilnog rasporeda narodne milicije (...).*¹⁰

Tokom 1946. i 1947. godine učinjen je korak dalje u organizaciji snabdijevanja stanovništva osnovnim životnim namirnicama. Osnovni prehrambeni artikli dodjeljivani su potrošačima na posebne prehrambene karte¹¹ koje je imalo stanovništvo u većim mjestima koji se nisu bavili poljoprivredom, dok je industrijska roba izdavana na doznake.¹² Tablice po kojima se vršilo snabdijevanje,

10 Arhiv Hercegovine Mostar, fond: Hercegovački okružni narodni odbor Mostar (dalje: HONO), *Ministarstvo trgovine i snabdijevanja Vlade Bosne i Hercegovine – Svim okružnim narodnim odborima. Pomaganje organa Direkcije za ishranu Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 14. februara 1946.

11 Potrošačke karte su vrijednosni papiri kojima su potrošači sticali pravo na kupovinu određene količine životnih namirnica po beneficiranim cijenama (brašno, mast, šećer i dr.). Potrošači su razvrstavani u kategorije prema vrsti, težini i uslovima rada, prema važnosti i vrsti zanimanja, prema godinama života. Za snabdijevanje stanovništva postojale su slijedeće potrošačke karte:

- Legitimacija za snabdijevanje
- Opšta građanska legitimacija (G)
- Dopunska za radnike na teškim fizičkim poslovima (R-1)
- Dopunska za radnike na lakšim fizičkim poslovima (R-2)
- Dopunska za djecu do dvije godine (D-1)
- Dopunska za djecu od 2 do 7 godina (D-2)
- Dopunska za žene u trudnoći “bremenitom stanju” (T)
- Dopunska za bolesnike – “dijetalce” (B)
- Dopunska za domaćinstvo (K).

Ostalo stanovništvo sela i onih mjesta za koje nije predviđeno snabdijevanje na osnovu potrošačkih karata, odnosno mjesta sa pretežnim poljoprivrednim stanovništvom vršilo se na osnovu spiska potrošača. Poljoprivredni radnici-seljaci koji su obrađivali zemlju i članovi njihove porodice dobivali su mjesečno 12 kilograma žita i svrstavali su se u posebnu kategoriju potrošača. ABiH, fond: Kontrolna komisija (dalje: KK), dok. br. 324/46, *Ministarstvo trgovine i snabdijevanja Bosne i Hercegovine Sarajevo. Način snabdijevanja stanovništva sa artiklima ishrane koji potpadaju pod plansku raspodjelu i potrošnju*, Sarajevo, 20. aprila 1946; *Pravilnik o legitimacijama za snabdijevanje i potrošačkim knjižicama* objavljen je u: „Službeni list FNRJ“, br. 54, Beograd, 31. jula 1945, 488-490.

12 Nabavljanje industrijskih proizvoda na doznake prestalo je važiti sa 31. decembrom 1946. godine. Počev od 1. januara 1947. godine (od tada je započelo provođenje Petogodišnjeg plana) snabdijevanje potrošača industrijskim proizvodima vršilo se putem industrijskih potrošačkih karata. Kako je navedeno u jednom Uputstvu Ministarstva trgovine i snabdijevanja Bosne i Hercegovine upućenog svim Okružnim narodnim odborima:

(...) nabavljanje industrijskih proizvoda samo na doznake bilo je vezano za poteškoće kao što je gubljenje vremena za dobivanje doznaka, vezanje važenja doznake za određeni rok, koji je redovno bio kratak, a naročito okolnost da je potrošač veoma često dolazio do doznaka u vremenu kada nije raspolagao sa dovoljnim novčanim sredstvima ili obratno nije mogao doći do doznake onda kada je imao novčanih mogućnosti za nabavku, te su ove poteškoće donekle kočile i

kao i količine robe, zavisile su od domaće proizvodnje, pomoći UNRRE (*United Nations Relief and Rehabilitation Association – Uprava za pomoć i obnovu Ujedinjenih nacija*) i uvoza, a distribucija proizvoda namijenjenih stanovništvu sadržavala je elemente stihijnosti i izvođena neplanski. Posljedice toga bile su ponekad, naročito u distribuciji, vrlo teške, a zloupotrebe česte. Ilustracije radi, kontrola u pojedinim okruzima Bosne i Hercegovine zabilježila (otkrila) je slučajeve da su u srezovima prijavljivali znatno veći broj stanovnika kako bi dobili što više sledovanja,¹³ da stanovništvo nije dobivalo hranu na vrijeme, itd.¹⁴ Osim toga, često se dešavalo da pojedini srezovi u Bosni i Hercegovini, zbog kašnjenja tablica za raspodjelu i distribuciju, ostanu bez osnovnih životnih namirnica (šećer, ulje, konzerve, sol, i dr). U februaru 1948. godine bez ulja ostao je veći broj potrošača u srezovima: Zenica, Foča, Banja Luka, Srebrenica i GNO Tuzla, dok ulje uopće nisu dobili: Cazin, Teslić, Visoko, Sanski Most, Bosanska Dubica, Ključ, Kotor Varoš, Srbac i GNO Bihać. Sapun za raspodjelu uopće nisu dobili srezovi: Zenica, Visoko, Višegrad, Rogatica i Goražde. Posebno je karakterističan bio položaj potrošača u SNO Kladanj, Zvornik, Vlasenica i Srebrenica koji nisu

promet (...). Nabavka isključivo uz doznaku donekle je davala prednost potrošaču koji je imao više vremena, što znači, da su oni, koji nisu radili mogli lakše da dođu do doznake, pa prema tome i do robe, nego oni koji su radili i kojima je roba bila potrebija (...).

Potrošačke karte sastojale su se od: 25 kupona koji su odsijecani prilikom nabavke samo određenih artikala (radna odijela, čarape, haljine, itd); od 70-120 uslovnih jedinica; i od prostora za upisivanje nabavljenih artikala. Suština je u tome da se potrošačke karte nisu izdavale direktno pojedincu (individualno) nego preko preduzeća ili ustanove na osnovu spiska potreba. Svaka tri mjeseca preduzeća su sačinjavala spisak potreba onih artikala koji se izdaju na doznaku (potrošačku kartu) narodnim odborima, koji su izdavali doznake preduzećima, a ovi radnicima kojima je potrebna roba označena na doznaci. Potrošačke karte za industrijsku robu važile su jednu godinu, a sadržavale su određeni broj uslovnih jedinica, i to: karta za kategoriju radnika (IR) 120 jedinica; karta za opštu kategoriju potrošača (IG) 90 jedinica; i karta za djecu do 14 godina (ID) 70 jedinica. Na kartama i kuponima bilo je označeno kojoj kategoriji potrošača pripadaju. Nabavka industrijskih predmeta vršila se: uz predaju doznake (bonova) i odsijecanje uslovnih jedinica; uz predaju kupona i uslovnih jedinica; uz predaju samo uslovnih jedinica; uz predaju samo kupona; i uz upisivanje u potrošaču kartu. Arhiv Hercegovine Mostar, fond: HONO, Ministarstvo trgovine i snabdijevanja Vlade Bosne i Hercegovine – Svim okružnim narodnim odborima. *Uputstvo o izdavanju i rukovanju kartama za nabavku industrijskih proizvoda i o načinu raspodjele racioniranih industrijskih proizvoda, Spisak predmeta koji će se izdavati potrošačima na potrošačku kartu za industrijske proizvode i način prodaje tih predmeta*, Sarajevo, 5. decembra 1946.

13 Tako je SNO Travnik tražio u mjesecu martu 1946. godine hranu (žito) za 23.590 stanovnika, dobio za 20.700 stanovnika, a imao 24.339 stanovnika. SNO Vitez je za isti mjesec prikazao za četiri hiljade više stanovnika nego što je imao. ABIH, fond: KK, dok. br. 324/46, *Inspektorat kontrolne komisije za okrug Travnik - Kontrolnoj komisiji Bosne i Hercegovine Sarajevo. Izvještaj o kretanju robe i evidenciji ishrane*, Travnik, 20. maja 1946.

14 Ovakva pojava je bila česta posebno u mjestima i srezovima okruga Tuzla koji su bili udaljeniji od željezničkog saobraćaja, kao što su Srebrenica i Vlasenica. Navedeni srezovi nisu dobili hranu za mjesec april 1946. godine. ABIH, fond: KK, dok. br. 324/46, *Inspektorat kontrolne komisije za okrug Tuzlanski - Kontrolnoj komisiji Bosne i Hercegovine Sarajevo. Izvještaj sa konferencije o nedostacima i problemima u vezi sa pravilnim i brzim snabdijevanjem stanovništva*, Tuzla 11. 5. 1946.

dobili šećer za mjesec decembar 1947, te januar i februar 1948. godine.¹⁵ Tokom raspodjele namirnica obezbijeđenog snabdijevanja potrošačima su često dijeljene manje količine od predviđenih, a nerijetko su pojedini potrošači zbog samovolje pojedinaca isključivani iz sistema snabdijevanja.¹⁶

Sličnih nepravilnosti, posebno kada je u pitanju roba saveznog značaja, bilo je i u drugim dijelovima Jugoslavije. Tako su, na primjer, “(...) Sloveniji dodjeljivani opanci, koji se tamo uopće nisu nosili, umjesto Srbiji, Bosni i Hercegovini i Makedoniji, zatim ljeti se dijelila zimska roba, a zimi ljetna, itd.” Dešavalo se, također, da su izvjesne industrijske grane radile sa 60% kapaciteta, jer nisu imale sirovina, a u isto vrijeme su imale hiperprodukciju neke fabrike iste industrijske grane, jer je proizvedena roba ležala na lageru. Takav je slučaj na primjer kod fabrike Borovo, “(...) gdje je na lageru ležalo 150.000 pari cipela, dok su u isto vrijeme seljaci bili bos”.¹⁷ Dešavalo se da mnogi od onih koji su imali pravo na obezbijeđeno snabdijevanje nisu mogli da realizuju svoje tačkice za tekstil i obuću, dok su drugi samovoljom raznih sreskih trgovinskih organa ili industrijskih ili sindikalnih rukovodilaca dobivali i preko tačkica, jer se “slučajno” u stovarištima nalazilo više robe nego što je bilo potrebno za obezbijeđeno snabdijevanje, pa se ta roba nije prenijela tamo gdje je nedostajala već je sreski povjerenik za trgovinu, ili direktor preduzeća ili katkada ministar dotične proizvodne grane smatrao da je “(...) njegovo sveto pravo raspodeliti je svojim ljudima bez obzira što su ostali potrošači nezadovoljni”.¹⁸

S obzirom na činjenicu da je snabdijevanje stanovništva prehrambenim artiklima i industrijskim proizvodima bilo centralizirano i pod državnom kontrolom, broj potrošača se konstantno povećavao. Tako je do marta 1948. godine broj potrošača bio skoro istovjetan sa brojem stanovnika Bosne i Hercegovine,¹⁹ jer su doznake dijeljene bez naročite kontrole i kriterija. Broj potrošača po kategorijama u periodu 1945-1948. godine prikazan je u sljedećoj tabeli.²⁰

15 ABiH, fond: KK, dok. br. 341/48, Kontrolna komisija Bosne i Hercegovine – Saveznoj kontrolnoj komisije Beograd. *Kontrola izdavanja garantovanog snabdijevanja*, Sarajevo, 13. 2. 1948.

16 Tokom raspodjele obezbijeđenog snabdijevanja u srezu Višegrad za februar 1948. godine potrošačima je umjesto 0,35 kg šećera dijeljeno 0,25 kg, a u srezu Srbac i Kotor Varoš značajno je smanjen broj potrošača. ABiH, fond: KK, dok. br. 447/48, Kontrolna komisija Bosne i Hercegovine – Saveznoj kontrolnoj komisije Beograd. *Kontrola izdavanja garantovanog snabdijevanja*, Sarajevo, 28. 2. 1948.

17 Miodrag Zečević, Bogdan Lekić (priredili), *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 1 (14. XII 1944 – 31. III 1949), Beograd 1995, 205-207. (dalje: M. Zečević, B. Lekić, *Privredna politika* 1). Zapisnik sa konferencije po pitanju organizacije trgovine održane 24. V. 1947. godine u Predsjedništvu Vlade FNRJ.

18 *Vesnik rada*, br. 12, Beograd 1948, 763. Ekspoze Predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije Borisa Kidriča o izvršenju plana u 1948. i zadacima u 1949. godini.

19 Broj stanovnika Bosne i Hercegovine u periodu 1945-1948. godine kretao se ovako: 1945. – 2.414.000, 1946. – 2.468.000, 1947. – 2.529.000, a 1948. godine 2.578.000 stanovnika. *Statistički godišnjak 1945-1953*, Sarajevo 1954, 39 (dalje: *Statistički godišnjak BiH*).

20 *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 308.

Godina	Kategorija potrošača		
	R	D i G	Ukupno
1945.	127.560	1.857.344	1.984.904
1946.	132.626	2.284.668	2.417.294
1947.	236.055	2.308.725	2.544.780
1948.	333.089	809.759	1.142.848

Od marta 1948. godine, zahvaljujući rezultatima postignutim u prvoj godini Petogodišnjeg plana, napušten je sistem racioniranog snabdijevanja i prešlo se na novi sistem obezbijedenog snabdijevanja – garantovano snabdijevanje. Izvršene su revizije potrošača i potrošačke karte davane su samo onim potrošačima koji su imali pravo na njih. To je imalo za posljedicu da je broj potrošača smanjen u 1948. godini u odnosu na 1947. godinu za 1.401.932 osobe.²¹ Izvjestan broj potrošača (udarnici, trudnice, bolesnici i majke dojilje), koji je koristio osnovnu prehrambenu kartu, dobivao je pod određenim uslovima dodatne prehrambene i industrijske artikle. Osnovne karakteristike ovog sistema snabdijevanja bile su:

- Obezbiđeno snabdijevanje stanovništva koje obavlja korisne funkcije;
- Određivanje količine artikala srazmjerno utrošku radne snage (kategorije);
- Niže jedinstvene cijene koje važe za cijelu FNRJ;
- Kupovina robe na potrošačke karte i druge potrošačke isprave;
- Uzimanje na snabdijevanje samo onih lica koja su predviđena propisima, a to su: sva lica u radnom odnosu; lica koja nisu u radnom odnosu, a bave se određenim zanimanjem (testeraši, pralje, rabadžije, slobodne profesije, i sl.); lični penzioneri, lični invalidi, uživaoci pomoći; materijalno neobezbiđena lica; žene, majke sa više djece; djeca do 14 godina, ako su im roditelji na obezbijedenom snabdijevanju ili žive u domaćinstvu koje im ne obezbjeđuje hranu, obuču ili odjeću; učenici u privredi, đaci i studenti; članovi zanatsko-prerađivačkih zadruga i ostale zanatlije; članovi porodica, svih gore navedenih, osim kod lica koja imaju uslove za snabdijevanje iz drugih izvora.²²

Dakle, prema naprijed navedenom sistemu iz kruga potrošača isključeno je seosko stanovništvo "(...) osim u slučajevima kada hranioc porodice radi u industriji i za vrijeme dok radi, i to samo za one njegove članove porodice koji su nesposobni za rad".²³ Prema ovom sistemu država je garantovala određenim potrošačima, posebno dijelu stanovništva koji je sudjelovao u procesu proizvodnje, snabdijevanje utvrđenim količinama hrane i industrijske robe po nižim jedinstvenim cijenama za cijelu FNR Jugoslaviju.

21 Broj potrošača 1949. bio je 939.421, 1950. bilo ih je 801.546, a 1951. godine 805.606 osoba. *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 308.

22 *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 307-308.

23 H. Kamberović, *Prema modernom društvu*, 111.

Prema Uputstvu o razvrstavanju potrošača u potrošačke kategorije, u sistemu snabdijevanja, potrošači su dobivali tačno određene potrošačke karte koje su se dijelile na: osnovne, dopunske (za bolesnike izvan bolnice, trudnice, udarnike, novatore i racionalizatore, za izvanredne potrebe) i turističke (služe za snabdijevanje potrošača posjetilaca turističkih, klimatskih i kupališnih mjesta). Osnovne potrošačke karte dijelile su se na:

- potrošačke karte za predmete za ishranu i
- potrošačke karte za tekstil i obuću (industrijski artikli).²⁴

S obzirom na razvrstavanje potrošača u potrošačke kategorije, postojale su slijedeće karte za predmete ishrane:

- a) za specijalne kategorije radnika R-1a, R-1b, R-2a, R-š;
- b) za prvu potrošačku kategoriju radnika R-1;
- c) za drugu potrošačku kategoriju radnika R-2;
- d) za treću potrošačku kategoriju radnika R-3;
- e) za potrošačku kategoriju djece do 2 godine D-1;
- f) za potrošačku kategoriju djece od 2 do 7 godina D-2;
- g) za potrošačku kategoriju djece od 7 do 14 godina D-3;
- h) za ostale potrošačke kategorije G-1 i G-2.

Potrošačke karte za predmete prehrane sadržavale su određeni broj kupona sa oznakom artikla koji se osiguravao potrošačima.²⁵ Izdavale su se za jedan mjesec unaprijed i vrijedile su samo za taj mjesec, a kuponi za hljeb vrijedili su samo tri dana. Potrošači u gradu mogli su kupovati osigurane namirnice u svim prodavnicama na području gradskog narodnog odbora koji je kartu izdao, a potrošači sela u svim prodavnicama u kotaru kao i u prodavnicama grada koji je na području odnosnog kotara.²⁶

S obzirom na razvrstavanje potrošača u potrošačke kategorije, postojale su slijedeće karte za tekstil i obuću:

- a) za radnike, službenike i namještenike zaposlene kod državnih nadležstava i ustanova IR-1;
- b) za penzionere, učenike srednjih škola, službenike koji od preduzeća dobivaju odjeću i obuću IR-2;
- c) za svećenike, zanatlije i slično IG;
- d) za djecu do 2 godine ID-1;
- e) za djecu od 2 do 14 godina ID-2.²⁷

24 *Pravilnik o potrošačkim kartama*, „Službeni list FNRJ“, br. 12, Beograd, 11. 2. 1948, 136.

25 Ilustracije radi broj kupona za osnovnu potrošačku kartu, za specijalne kategorije radnika R-1a iznosilo je ukupno 344. Pojedini artikli za istu kategoriju radnika imali su slijedeći broj kupona: masnoća 100 grama 15 kupona, meso 250 grama 34 kupona, šećer 100 grama 20 kupona, kafa 50 grama 4 kupona, itd. *Pravilnik o uvođenju i načinu korištenja novih potrošačkih karata za predmete ishrane*, „Službeni list FNRJ“, br. 89, Beograd, 22. oktobra 1949, 1225.

26 *Pravilnik o potrošačkim kartama*, „Službeni list FNRJ“, br. 12, Beograd, 11. 2. 1948, 136.

27 *Pravilnik o potrošačkim kartama*, „Službeni list FNRJ“, br. 12, Beograd, 11. 2. 1948, 136-137; H. Kamberović, *Prema modernom društvu*, 112.

Potrošačke karte za tekstil i obuću sadržavale su određen broj kupovnih tačkica i kupona. Kupovanje tekstila i obuće na osnovu potrošačkih karata vršilo se uz odsijecanje kupovnih tačkica ili uz odsijecanje kupovnih tačkica i kupona.²⁸ Izdavane su za kalendarsku godinu unaprijed i vrijedile su za tu godinu. Kupovne tačkice u potrošačkoj karti bile su podijeljene na četiri tromjesečja i mogle su se koristiti samo za ovjereno tromjesečje i to uz osobnu legitimaciju, odnosno drugi dokaz o identitetu u slučaju da potrošač nije bio obavezan imati osobnu kartu.

Sistem obezbijedenog snabdijevanja na potrošačke karte bio je na snazi od marta 1948. do novembra 1951. godine za osnovne prehrambene artikle i industrijsku robu. Od maja 1951. godine, umjesto kupona za meso na potrošačkim kartama, uvedeni su prehrambeni bonovi u istom količinskom iznosu. U oktobru 1951. godine umjesto prehrambenih karata izdati su potrošačima prehrambeni bonovi za sve artikle, koji su u novembru iste godine bili zamijenjeni novčanim naknadama u iznosima koji su odgovarali pojedinim potrošačkim kategorijama i cijenama artikala koje su bile na snazi u navedenom periodu. Navedenim izmjenama i ukidanjem sistema snabdijevanja na karte krajem 1951. godine, ukinut je sistem obezbijedenog snabdijevanja, jer se korištenje industrijskih bonova i novčane naknade umjesto prehrambenih bonova obavljalo slobodnom kupovinom robe u trgovačkoj mreži. Industrijski bonovi prestali su da važe 1. januara 1953. godine.²⁹

Obezbijedeno snabdijevanje sastojalo se iz artikala saveznog i dodatnog republičkog obezbijedenog snabdijevanja. U savezno su spadali od prehrambenih artikala: hljeb, žitarice ili brašno, pšenični ili kukuruzni griz, masnoća, meso, šećer, kakao proizvodi, kafa, suha slanina, a od industrijske robe: sve vrste tekstila i obuća. U republičko obezbijedeno snabdijevanje dodatnim artiklima, koje se razlikovalo od saveznog po vrstama i količini artikala, spadali su slijedeći proizvodi: razne vrste suhog variva, razne vrste sapuna i sapunskog praška, povrće i voće, ogrjevno drvo, ugalj, proizvodi na bazi šećera, ostali prehrambeni industrijski proizvodi (keks, mliječni prašak, svježije mlijeko, mliječni proizvodi, jaja i dr).

Primjera radi od marta 1948. do novembra 1951. godine savezna tablica snabdijevanja artiklima ishrane (izraženo u kilogramima), po normama i kategorijama potrošača sadržavala je mjesečno slijedeće artikle:³⁰

28 Pamučne tkanine za rublje i izrađeno rublje od pamučne tkanine, pamučni konac i kožna obuća prodavali su se potrošačima uz odsijecanje kupovnih tačkica i određenih kupona, a svi ostali industrijski proizvodi samo uz odsijecanje kupovnih tačkica. Tako je, na primjer, posteljina "nosila" 10 tačkica, muško odijelo od češljanog prediva 30 tačkica, zimski kaput 85 tačkica, džemper za djevojčice preko 14 godina 20 tačkica, radničke cipele 40 tačkica, kožne čizme 80 tačkica, itd. "Službeni list FNRJ", br. 12, Beograd, 11. februara 1948, 144-147. Rješenje o određivanju broja kupovnih tačkica koji je potreban za kupnju industrijskih proizvoda osiguranog snabdijevanja; Ivana Dobrivojević, *Od ruralnog ka(o) urbanom. Modernizacija Republike Bosne i Hercegovine u FNRJ 1945-1955, Zbornik radova: Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, 2, Institut za istoriju, Sarajevo 2011, 21-23.

29 *Uredba o ukidanju industrijskih bonova*, „Službeni list FNRJ“, br. 56, Beograd, 19. novembra 1952, 877.

30 *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 308-309; Dušan Otašević, Solana u obnovi i socijalističkoj izgradnji, u: *Sto godina Fabrike soli Tuzla (1885-1985)*, Doboj 1985, 100-101. (dalje: D. Otašević, *Solana*).

Kategorija potrošača	Vrsta namirnica						
	Hljeb	Griz	Masnoća	Šećer	Meso	Kakao	Kafa
R-1 a jamski	30	3,20	1,50	1,50	7,50	-	0,20
R-1 a	25,50	3,20	1,50	1,50	7,50	-	0,20
R-1 b	22,50	2,80	1,40	1,20	6	-	0,20
R-š (šumski)	30	-	1,50	1	2,40	-	-
RŽ-1	25,50	3,20	1,50	1,50	3	-	0,20
RŽ-2	22,50	2,80	1,40	1,20	2,50	-	0,15
R-1 (RS-1)	21	-	1,20	1	3	-	0,15
R-2 (RS-2)	15	-	1,10	0,90	2,50	-	0,10
R-2 a	15	2,40	1,10	1,10	4,50	-	0,10
R-3 (RS-3)	12	-	1	0,80	2	-	0,10
D-1	9	1	0,40	0,75	0,50	0,10	-
D-2	9	0,90	0,60	0,75	1	0,20	-
D-3	10,30	-	0,80	0,80	1,20	0,30	-
G	9	-	0,60	0,60	1,60	-	-
T	-	-	0,50	0,60	1,50	-	-
B	-	-	0,50	1	3	-	-
U	2	-	0,75	1	1,50	-	-

Garantovano snabdijevanje osnovnim prehrambenim artiklima uvedeno je u uslovima provođenja Petogodišnjeg plana kada je za potrebe industrijskog razvoja bila neophodna dodatna radna snaga. Uz to godina uvođenja ove vrste snabdijevanja je vrijeme značajne fluktuacije radne snage, posebno u rudnicima i na teškim fizičkim radovima. Dakle, da bi se obezbijedila potrebna radna snaga, ovim sistemom snabdijevanja obuhvaćen je onaj dio stanovništva koji je sudjelovao u procesu proizvodnje i provođenja Petogodišnjeg plana. Na osnovu podataka prezentiranih u tabeli može se vidjeti da je najviše dobivao onaj dio stanovništva koji je radio na najtežim poslovima. Tako je npr. za kategoriju R-1a jamski povećana količina hljeba sa 800 grama koliko je dobivao u 1947. na 1.000 grama u 1948. godini, kategoriji R-š povećana je količina hljeba sa 700 grama na 1.000 grama, itd. Najmanje količine prehrambenih artikala imali su bolesnici i trudnice.

Za sistem garantiranog snabdijevanja, koji je različito prihvaćen u gradu i selu, bilo je potrebno obezbijediti značajne količine prehrambenih artikala ali i industrijskih proizvoda. Najteži mjesec za snabdijevanje bio je augusta, kako je isticao Avdo Humo:

(...) snabdijevanje životnim namirnicama industrijskih mjesta i gradova je prvorazredno pitanje s kojim treba da se uhvati u koštac cijela Vlada. Kod garantnog snabdijevanja griješilo je

*Ministarstvo trgovine i snabdijevanja, jer nije u rješavanju toga problema planski radilo (...). Nije dovoljno da se na primjer Sarajevu osigura nekoliko dana dovoljno povrća i voća a zatim da na pijaci opet nema ništa. Ministarstvo trgovine i snabdijevanja nema tačne evidencije o potrebama artikala dopunskog snabdijevanja kao i o izvorima odakle se mogu nabaviti ovi artikli tj. šta državni, a šta zadružni pa i privatni sektor može da podmiri (...).*³¹

O tome koje količine prehrambenih artikala su utrošene za obezbijedeno snabdijevanje (savezno i republičko) za period 1945-1951. godine izraženo u tonama pokazuju podaci iz slijedeće tabele:³²

Vrsta artikala	Godina						
	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.
Žitarice	88.414	229.850	124.280	99.299	116.770	125.117	175.565
Masnoće	1.725,5	4.720	5.727	9.288	8.231,6	10.119	9.917
Šećer	1.114	8.350	8.133	11.280,8	11.273,5	12.331	12.720
Krompir	2.345	6.560	5.971	-	-	-	-
Sol	5.465,5	15.765	18.133	21.450	23.456	25.243	2.212
Sapun	-	-	-	1.148	1.356,8	1.887	1.927
Kafa	165	510	670	358,8	476,8	80	212

Ukoliko se ima u vidu broj stanovnika u Bosni i Hercegovini, onda bi na osnovu podataka prezentiranih u tabeli potrošnja po jednom stanovniku pojedinih artikala bila slijedeća: prosječno je 1945. godine na 32 stanovnika dolazila jedna tona žitarica, a 1951. godine na 15,57 stanovnika, masnoća 1945. jedna tona na 1.399 stanovnika, a 1951. godine na 243 stanovnika jedna tona, šećera 1945. na 2.167 stanovnika jedna tona, a 1951. godine na 190 stanovnika jedna tona, itd.

Za snabdijevanje stanovništva Bosne i Hercegovine prehrambenim artiklima domaća proizvodnja nije bila dostatna. Ovo je naročito došlo do izražaja u vrijeme sušnih godina (1950/1951) kada su utrošena značajna novčana sredstva za kupovinu osnovnih životnih namirnica u susjednim republikama tadašnje Jugoslavije ili iz inostranstva. U godinama 1950/51. ukupno je potrošeno 11.096,80 vagona namirnica, a od toga otkupom je nabavljeno 3.322,10 vagona, kupljeno u drugim republikama 3.368,80 vagona, uvezeno 4.405,90 vagona. U narednom periodu (1951/52. godine) potrošnja je povećana na 13.852,80 vagona, uvoz

31 Rosa Cvijović (priredila), *Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945 – 1948, zapisnici*, Sarajevo 1985, 215. (dalje: R. Cvijović, *Zapisnici Narodne vlade*). Zapisnik sa sjednice održane 19. 8. 1948.

32 *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 309.

je smanjen na 3.458,70 vagona, ali je povećana kupovina iz drugih republika na 6.678,00 vagona.³³

Ako razmotrimo kretanje potrošnje stanovništva Jugoslavije osnovnih životnih (prehrambenih) artikala: hljeba, mesa, krompira i šećera, te industrijskih: obuće, prije i poslije Drugog svjetskog rata dobit ćemo slijedeće pokazatelje:³⁴

Kategorija stanovništva	Broj stanovnika			Potrošnja u tonama														
				Hljeb			Meso			Krompir			Cjelokupno stanovništvo					
	Obuća (pari)												Šećer					
	1939.	1947.	1948.	1939.	1947.	1948.	1939.	1947.	1948.	1939.	1947.	1948.						
Nepoljoprivredno	3.700.000	4.200.000	4.400.000	581.000	704.700	789.480	86.000	65.000	90.000	186.345	180.000	266.000	7.235.000	4.479.000	6.866.000	79.450	87.836	112.000

Ako za 1939. godinu uzmemo indeks 100 dobivamo da je potrošnja hljeba za 1947. godinu bila 121,29%, a za 1948. godinu 135,88%. Međutim, obzirom na porast nepoljoprivrednog stanovništva indeks prosječne potrošnje po jednom stanovniku iznosio je u 1947. godini 99,73%, a u 1948. godini 106,65%. Prosječna potrošnja mesa po jednom nepoljoprivrednom stanovniku (ako uzmemo u obzir njihovo povećanje) iznosila je 1947. godine 66,61% u odnosu na 1939. godinu, a 1948. godine 87,99%.³⁵

33 *Neki podaci*, 21.

34 *Vesnik rada*, br. 12, Beograd 1948, 764-765. Ekspozice Predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije Borisa Kidriča o izvršenju plana u 1948. i zadacima u 1949. godini.

35 Komparativni pokazatelji o stanju snabdjevenosti gradskog stanovništva Jugoslavije 1939. i 1948. godine pokazuju slijedeće rezultate. Na jednog gradskog stanovnika dolazilo je:

Vrsta artikla u kg	1939.	1948.
Hljeb	227,12	242,22
Suho meso	23,24	21,60
Masnoća	13,93	13,07
Krompir	50,36	60,45
Pasulj	3,98	6,00

Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (priređili), *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952)*, Beograd 1985, 128. (dalje: B. Petranović i drugi, *Sednice CK KPJ*). Diskusija Blagoja Neškovića o problemima snabdjevanja i raspodjeli Fonda za ishranu.

Značajnih poteškoća bilo je u snabdijevanju stanovništva povrćem i mlijekom, s obzirom da je osnovna uloga u obezbjeđenju dovoljnih količina navedenih proizvoda namijenjena državnim poljoprivrednim dobrima i državnim ekonomijama. Međutim, takvo opredjeljenje, favoriziranje državnih, a zapostavljanje privatnih poljoprivrednih proizvođača, u praksi je pokazalo dosta manjkavosti i imalo je negativne posljedice po snabdijevanje stanovništva određenim proizvodima, posebno u većim gradovima. Prema podacima Savezne planske komisije, ekonomije su 1948. godine zasijale svega 62% od planiranog zemljišta. Od toga samo je 44% otpadalo na povrće, dok su ostale površine bile zasijane žitaricama i krmnim biljem. Zemljišni fond ekonomija bio je malen, a snabdijevanje poljoprivrednim alatom i mašinama neregulirano. U takvoj situaciji njihovo učešće u obezbjeđenju zimnice bilo je svega 4%. Proizvodnja povrća na poljoprivrednim dobrima je bila daleko od planirane, a češće u snabdijevanju povrćem i mlijekom nedovoljno. Primjera radi, državna poljoprivredna dobra (republička) raspolagala su sa 1,2% od potreba u krompiru, a svega pola promila u grahu za potrebe zimnice u 1948. godini. Uslijed naglog industrijskog razvoja Bosne i Hercegovine, došlo je do povećanja broja stanovnika u gradovima u odnosu na stanje prije Drugog svjetskog rata, a smanjivale su se površine pod povrćem u okolini velikih industrijskih centara. To se vidi iz podataka o odnosu između zasijanih površina u nekim bosanskohercegovačkim gradovima u 1939. i 1948. godini.³⁶ Da bi se poboljšalo snabdijevanje poljoprivrednim proizvodima, u maju 1948. godine donesena je “Uredba o vezanim cijenama” (vezana trgovina).³⁷

Osim za obezbjeđenje značajnih količina prehrambenih artikala, također

36 Ovdje ćemo navesti primjer zasijanog povrća izraženo u hektarima u Sarajevu, Visokom i Zenici, kao značajnih industrijskih centara u 1939. i 1948. godini.

Grad	1939.	1948.	Smanjenje u %
Sarajevo	3.059	1.269	59
Visoko	1.081	782	28
Zenica	1.084	547	50

Arhiv Jugoslavije Beograd, fond: 41-83-133. *Ministarstvo trgovine i snabdijevanja Bosne i Hercegovine. Odnos kupovnog fonda prema robnom*, Sarajevo, 4. novembra 1948.

37 Vezane cijene (vezana trgovina – obuhvaćala je slijedeće poljoprivredne i zemljoradničke proizvode: žitarice, stoku za klanje, debele svinje, sirovu kožu, vunu, krompir, pasulj, vino, industrijsko bilje, perad i jaja) uvedene su “Uredbom o vezanim cijenama” koja je donesena maja 1948. godine i cilj joj je bio da poboljša snabdijevanje poljoprivrednim proizvodima, olakša otkup i ublaži njegov obavezni karakter. Prema Uredbi, država je prodavala proizvođačima na selu industrijsku robu u zamjenu za poljoprivredne proizvode koje je seljak imao kao višak. Trgovina se obavljala po određenim – utvrđenim cijenama. Odnos cijena prehrambenih i artikala koje je seljak prodavao na bonove vezane trgovine i cijena industrijskih artikala koje je seljak kupovao na bonove prema cijenama iz 1939. godine u dinarima i u % bio je slijedeći:

je bilo potrebno osigurati stanovništvu industrijsku robu. Količine industrijskih artikala prodane potrošačima u Bosni i Hercegovini izraženo u hiljadama za period 1945-1951. godine prikazane su u slijedećoj tabeli:³⁸

Vrsta artikala	Godina							
	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	Jed. mjere
Čarape	1.110	2.390,7	277,2	5.112,7	4.049,9	3.290	2.442	pari
Obuća	786	1.027	1.458,3	2.696,6	2.071,3	3.262	3.018	pari
Šibice	-	-	-	67.216	69.398	159.000	61.000	kutija
Sijalice	-	-	-	286,1	397	79	160	komada
Trikotaža	350	594,5	987,5	850,2	3.589,4	962	803	komada

Analiza podataka prezentiranih u tabeli pokazuje da potrošnja industrijskih artikala u sistemu snabdijevanja nije bila ravnomjerna niti ujednačena. Najviše pari čarapa i obuće utrošeno je 1948. i 1949. godine, zbog toga što je industrijska proizvodnja u toku Petogodišnjeg plana bilježila stalno povećanje, zatim ne treba zanemariti ni značajne količine navedenih artikala dobivenih od UNRRA-e, te uvezene iz SSSR i drugih socijalističkih zemalja. Također, u ovome vremenu (1948-1949) još uvijek nije bila došla do punoga izražaja blokada iz zemalja “narodne demokracije” izazvana sukobom KPJ i Informbiroa. Najmanje je trošeno u prvj

Artikli	Jedinica mjere	Godina		Povećanje u %
		1939.	1948.	
Pšenica	100 kg	152	412	271,05
Kukuruz	100 kg	101	283	280,20
Krompir	100 kg	65	180	276,92
Vuna	100 kg	1.600	5.000	312
Sol	100 kg	300	300	0
Šećer	100 kg	1.500	3.300	220
Petrolej	100 kg	700	550	- 78,57
Opanci	100 pari	11.500	21.200	184,35

Iz podataka u tabeli se vidi da je došlo do povećanja cijena i poljoprivrednih prehrambenih proizvoda, koje je seljak prodavao, i industrijskih artikala, koje je seljak kupovao. Izuzetak predstavlja petrolej čija cijena je ostala ista.

Početkom 1949. godine donesena je nova uredba o vezanim cijenama prema kojoj individualno seljačko gazdinstvo može da dobije industrijske robe po vezanim bonovima godišnje za 6.500 dinara. Višak zamijenjenih bonova prema Uredbi trebalo je deponovati ili uništiti, a bonove iz 1948. godine oglašiti nevažećim. Seljaci su, međutim, s određenom skepsom prihvatili ovakav oblik razmjene, jer su bili nezadovoljni kvalitetom i količinom industrijske robe. Ovakav oblik trgovine napušten je 1951. godine kada je uveden sistem slobodnog prometa svom industrijskom robom i poljoprivrednim artiklima. *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 311.

³⁸ *Informativni priručnik*, br. 3-4, Sarajevo 1952, 309.

i zadnjoj godini razmatranog perioda (1945-1951). Jedan od razloga za smanjenu potrošnju mogao bi biti u nedovoljnim količinama istih da bi se podmirile tadašnje potrebe, ali i otkazivanje isporuke tih artikala iz SSSR-a. Ovome treba dodati i činjenicu da od 1948. godine započinje preusmjeravanje značajnih sredstava na izgradnju kapitalnih objekata.

Zaključak

Period nakon završetka Drugog svjetskog rata 1945. godine obilježile su promjene društveno-političkog i ekonomskog sistema u novonastaloj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a time i u Bosni i Hercegovini. U toku tih promjena dolazilo je do poduzimanja i primjene raznih mjera koje je kontrolisao državni aparat, u nekim segmentima više, u nekim manje. Na taj način je, od strane vlasti, uspostavljena puna kontrola nad svim društvenim tokovima i praćen preobražaj jugoslavenskog i bosanskohercegovačkog društva. Na preobražaj bosanskohercegovačkog društva iz agrarnog u industrijsko poslije Drugog svjetskog rata značajno je utjecao sistem snabdijevanja seoskog i gradskog stanovništva, te zaposlenih u industrijskim i drugim privrednim djelatnostima, poljoprivrednim, rudarskim i industrijskim proizvodima. U pogledu snabdijevanja stanovništva potrebno je razlikovati sistem racioniranog, koji je primjenjivan do početka 1948. godine, i garantovanog snabdijevanja, koje se počelo primjenjivati od 1. marta 1948. godine, s tim što se i jedan i drugi sistem obuhvaćaju pojmom obezbijedeno snabdijevanje.

Razlozi za uvođenje racioniranog snabdijevanja stanovništva bili su višestruki, a tome je posebno doprinijela teška situaciju u vezi prehrane stanovništva koja se najbolje može sagledati iz izvještaja Predsjedništva ZAVNOBiH-a, koji je 6. septembra 1944. godine upućen NKOJ-u. U Izvještaju se, između ostaloga, navodi da od ukupno 1.900.000 stanovnika Bosne i Hercegovine njih 600.000 treba svestranu pomoć, a 1.700.000 pomoć u odjeći i obući. Ovakav sistem snabdijevanja stanovništva i planska raspodjela, posebno artikli široke potrošnje, imala je za cilj da se stave pod kontrolu organa državnih vlasti. Osim toga, snabdijevanje stanovništva na ovakav način je dugo zadržan i time postao prepreka normalnom trgovanju između grada i sela. U sistemu racioniranog snabdijevanja stanovništva posebno mjesto imali su radnici.

Od marta 1948. godine, zahvaljujući rezultatima postignutim u prvoj godini Petogodišnjeg plana, napušten je sistem racioniranog snabdijevanja i prešlo se na novi sistem obezbijedenog snabdijevanja – garantovano snabdijevanje. Izvršene su revizije potrošača i potrošačke karte davane su samo onim potrošačima koji su imali pravo na njih. To je imalo za posljedicu da je broj potrošača smanjen u 1948. godini u odnosu na 1947. godinu za 1.401.932 osobe.

Summary

The period after the end of the Second World War in 1945 was marked by changes in the socio-political and economic system in the newly formed Federal People's Republic of Yugoslavia, and therefore in Bosnia and Herzegovina. During these changes, various measures were controlled by the state apparatus, in some segments more, in some smaller ones. In this way, the authorities have established full control over all social movements and followed the transformation of the Yugoslav and Bosnian society. The transformation of the Bosnian-Herzegovinian society from the agrarian into the industrial after the Second World War was significantly influenced by the system of supplying rural and urban population, as well as employees in industrial and other economic activities, agricultural, mining and industrial products. Regarding the supply of the population, it is necessary to distinguish the system of rationed, which was applied until the beginning of 1948, and the guaranteed supply, which began to apply from March 1, 1948, with both systems being covered by the provision of secured supplies.

The reasons for the introduction of the rationed supply of the population were multiple, and this was especially due to the difficult situation regarding the population's diet, which can best be seen from the report of the Presidency of the ZAVNOBiH, which was sent to the NKOJ on September 6, 1944. In the Report, among other things, it is stated that out of a total of 1,900,000 inhabitants of Bosnia and Herzegovina, 600,000 of them need comprehensive assistance, and 1,700,000 assistance in clothing and footwear. Such a system of population supply and planned distribution, in particular consumer goods, was intended to be placed under the control of state authorities. In addition, the supply of the population in this way has long been deterred and thus has become an obstacle to normal trade between the city and the village. In the system of rational supply of the population, workers had a special place.

Since March 1948, thanks to the results achieved in the first year of the five-year plan, the system of rationed supply has been abandoned and the new system of secured supply has been abandoned - guaranteed supply. Consumer reviews and consumer cards were made only to those consumers who were entitled to them. This resulted in a decrease in the number of consumers in 1948 compared to 1947 for 1,401,932 persons.